

Uwarunkowania historyczno-społeczne polityki państwa ludowego wobec ludności rodzimej na Warmii i Mazurach

Problematyka mniejszości narodowych i etnicznych jest wyjątkowo skomplikowana ze względu na swój wielowymiarowy charakter. Spór naukowy dotyczy zarówno określenia kryteriów definiowania procesów narodotwórczych, jak i definicji samego pojęcia mniejszości narodowych czy etnicznych¹. Trudno bowiem określić stan świadomości społeczności pogranicza², która wytworzyła się w wyniku wzajemnych interakcji dwóch sąsiadujących ze sobą narodów. Swoista kultura pogranicza jest uwarunkowana przenikaniem się wpływów cywilizacyjnych: językowych, demograficznych, religijnych, gospodarczych oraz politycznych. Wspólnota transgraniczna ma możliwość przemiany świadomości kulturowej lub kształtowania się wartości, opierając się na wielokulturowości³. Społeczność pogranicza stanowi nie tylko przedmiot wzajemnego przenikania się zjawisk kulturowych, ale jednocześnie podmiot, w którym zachodzą intensywne procesy tworzenia się nowych wartości oraz obyczajów⁴.

Typowy dla pogranicza jest proces przenikania się kultur, często związany z trudnym do określenia stanem świadomości narodowej w obrębie społeczności. Taką specyficzną grupę społeczną tworzyli Mazurzy i Warmiacy⁵, którzy w wyniku zachodzących procesów historycznych oraz totalnej polityki narodowościowej w znacznym stopniu ulegli germanizacji. Jednakże ludność autochtoniczna była mocno związana emocjonalnie ze swoją małą ojczyzną, ziemią swoich przodków⁶.

Mazurzy i Warmiacy jako grupy etniczne stanowią interesujący przykład złożoności oraz wielopłaszczyznowości społeczności pogranicza państw, kultur oraz języków. Społeczność mazurska to napływowa ludność pochodzenia polskiego, zachowująca język polski (mazurski) mimo swojego odizolowania od macierzystego narodu. Samodzielne funkcjonowanie w niemieckim organizmie państwowym doprowadziło do ukształtowania się specyficznej odrębności kulturowej. W wyniku zachodzących procesów historycznych, przeciwstawiając się germanizacji, Mazurzy odwoływali się do słowiańskich obyczajów oraz posługiwali się swoistym językiem (tzw. mazurzenie), w ten sposób wykształcając odrębną kulturę pogranicza. Jednakże skutkiem przyjęcia przez ekumenę

¹ *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, oprac. H. Chałupczak, T. Browarek, Lublin 2000, s. 9–10.

² A. Szyfer, *Warmiacy. Studium tożsamości*, Poznań 1996, s. 22–23.

³ J. Nikitorowicz, *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja międzykulturowa*, Białystok 1995, s. 11–12.

⁴ A. Sakson, *Mazurzy – społeczność pogranicza*, Poznań 1990, s. 23–27.

⁵ Warmiacy i Mazurzy nie zostali oficjalnie uznani za mniejszość etniczną ani w prawodawstwie niemieckim, ani w polskim. Byli to mieszkańcy pogranicza o wyraźnie ukształtowanej odrębności etnicznej, lecz niesprecyzowanej świadomości narodowej, posługujący się specyficznym językiem oraz kulturyjający własne obyczaje. Po zakończeniu wojny stanęli przed dylematem wyboru narodowości – polskiej lub niemieckiej.

⁶ A. Sakson, *Ludność rodzima Warmii i Mazur po 1945 roku – liczebność i kondycja [w:] Wyszędlać czy repolonizować? Dylematy polskiej polityki wobec Warmiaków i Mazurów po 1945 roku*, red. T. Filipkowski, W. Gieszczyński, Olsztyn 2001, s. 17.

mazurską wyznania protestanckiego było jej odizolowanie się od bliskiej etnicznie, ale katolickiej społeczności Warmii⁷.

II wojna światowa poprzez deprecjację dotychczasowych więzi multikulturowych zniszczyła tradycyjną wielonarodową strukturę społeczeństwa polskiego i w znacznym stopniu przyczyniła się do umocnienia idei państwa narodowego, w którym obywatelstwo może być tożsame z narodowością. Wobec mniejszości narodowych państwo prowadziło szeroko zakrojoną politykę permanentnej asymilacji. Towarzysząca tym działaniom propaganda doprowadziła do zmiany stanu świadomości społeczeństwa, z której wyparte zostało samo istnienie obywateli posługujących się innym językiem niż polski, innej narodowości czy innego wyznania⁸.

W wyniku II wojny światowej nastąpiła radykalna zmiana granic państwa polskiego. Na konferencjach w Teheranie oraz Jałcie bez udziału przedstawicieli polskich wstępnie ustalono strefy wpływów w powojennej Europie. Przychyłono się do żądań Stalina wobec wschodniej części terytorium II Rzeczypospolitej w zamian za przyznanie jej bliżej nieokreślonych terytoriów na zachodzie. Przebieg północnej oraz zachodniej granicy państwa polskiego doprecyzowano na konferencji w Poczdamie⁹.

W wyniku przesunięcia granic na zachód zmieniła się struktura narodowościowa Polski, która z państwa wielonarodowego stała się jednorodnym organizmem społecznym. W znacznym stopniu przyczyniła się do tego ówczesna polityka narodowościowa władz, pogłębiająca zachodzące procesy społeczne. Władze państwa ludowego uważały, iż znajdujące się w jego granicach mniejszości narodowe powinny zostać poddane procesowi asymilacji w celu zmarginalizowania ich roli w życiu społecznym. Po doświadczeniach wojny taka polityka narodowościowa miała bardzo duże poparcie społeczne¹⁰. Nie licząc spisu sumarycznego¹¹ z 1946 r., nie prowadzono badań statystycznych szacujących skalę występowania mniejszości narodowych, gdyż z powodów ideologicznych problematyka ta była pomijana we wszystkich zestawieniach ludności. Statystyki narodowościowe były wówczas tworzone na podstawie sprawozdań i raportów władz lokalnych, służb bezpieczeństwa oraz organizacji społecznych zrzeszających przedstawicieli mniejszości narodowych. Jednakże uzyskane taką metodą dane można traktować jedynie jako szacunkowe, głównie z powodu braku możliwości ich weryfikacji¹².

W oficjalnych dekrétach problematyka mniejszości narodowych nie stanowiła podstawowego obszaru zainteresowania władzy państwowej, swą politykę w tym zakresie prowadziła ona za pośrednictwem działań aparatu administracyjnego oraz służby bezpieczeństwa. Władze wprowadziły w życie plan budowania państwa narodowego poprzez masowe przesiedlenia oraz asymilację mniejszości narodowych. W latach 1944–1947 terytorium Polski dobrowolnie bądź pod przymusem opuściła znaczna część mniejszości niemieckiej, ukraińskiej, białoruskiej oraz litewskiej, a jej miejsce zaczęła zajmować ludność narodowości polskiej przesiedlona ze wschodu. W tym

⁷ A. Sakson, *Mazurzy...*, s. 21–23.

⁸ *Mniejszości narodowe w Polsce. Państwo i społeczeństwo polskie a mniejszości narodowe w okresach przełomów politycznych (1944–1989)*, red. P. Madajczyk, Warszawa 1998, s. 8.

⁹ Deklaracja poczdamska traktowała m.in. o konieczności przymusowego wysiedlenia ludności pochodzenia niemieckiego z terenów zachodnich oraz północnych przyznanych państwu polskiemu.

¹⁰ S. Łodziński, *Polityka wobec mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce w latach 1945–2008* [w:] *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej. Wybrane elementy polityki państwa*, red. S. Dudra, B. Nitschke, Kraków 2010, s. 17.

¹¹ Według powszechnego sumarycznego spisu ludności z 14 II 1946 r. województwo olsztyńskie liczyło 351 828 mieszkańców, w tym: 247 616 osób narodowości polskiej, 98 466 – narodowości niemieckiej, 4612 osób z rozpoczętym procesem rehabilitacyjnym oraz 1134 osoby innej narodowości.

¹² *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2006–2008*, red. G. Gudaszewski, M. Chmielewski, GUS, Warszawa 2010, s. 172–173.

okresie kwestia mniejszości narodowych zniknęła z oficjalnego życia polityczno-społecznego, ustępując problematyce walki o społeczeństwo bezklasowe.

W polskiej historiografii wiele uwagi poświęcono zagadnieniom narodowościowym występującym na „zachodnich ziemiach odzyskanych”. Do 1989 r. nauki historyczne poza kilkoma bardzo ważnymi pracami¹³ w znacznym stopniu skupiały się na zjawisku wysiedleń mniejszości niemieckiej oraz przesiedleniu ludności ukraińskiej, marginalizując tematykę etniczności społeczności lokalnej na Warmii i Mazurach¹⁴. Problematyka etniczna Okręgu Mazurskiego¹⁵ po II wojnie światowej ze względu na swoją wielopłaszczyznowość oraz ograniczenia instytucji cenzury nie została całkowicie wyczerpana, a wiele ważnych kwestii, takich jak dyskryminacja administracyjna oraz wysiedlenia autochtonów, często było przemilczanych¹⁶.

We współczesnym świecie polityka narodowościowa wywołuje liczne kontrowersje, gdyż wizerunek praworządnego państwa jest często oceniany przez pryzmat stosunku wobec wszelkich grup społecznych. Ważnym przyczynkiem do podjęcia niniejszej problematyki jest kwestia regulacji prawnych kształtujących politykę wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz funkcjonowanie instytucji państwowych sterujących zachodzącymi procesami społecznymi, a w szczególności zjawiskiem asymilacji lub jej brakiem, co stanowi aktualną kwestię naukową. Istotne wydają się zatem dalsze badania historyczne, prawne, socjologiczne oraz politologiczne nad zagadnieniem mniejszości narodowych i etnicznych, ze szczególnym uwzględnieniem grup regionalnych. W kontekście regionalnej specyfiki w Polsce wyjątkową rolę odgrywa kwestia ludności lokalnej na Warmii i Mazurach.

W latach powojennych województwo olsztyńskie oprócz wysiedlanych Niemców oraz przesiedlonych na te ziemie Ukraińców zamieszkiwała także ludność rodzima. Zakwalifikowanie jej jako Polaków lub Niemców stanowiło zasadniczy problem władzy lokalnej w zakresie zagadnień narodowościowych na Warmii i Mazurach. Jak pokazały późniejsze wyniki procesów repolonizacyjnych¹⁷, ówczesna władza nie była przygotowana do przeprowadzenia korzystnych przemian

¹³ Zob. m.in.: E. Wojnowski, *Warmia i Mazury w latach 1945–1947. Życie polityczne*, Olsztyn 1970; B. Wilamowski, *Studia założeni i początków osadnictwa rolnego na terenie województwa olsztyńskiego w latach 1945–1948*, Olsztyn 1963, maszynopis pracy doktorskiej w zbiorach Biblioteki Głównej UWm; W. Wrzesiński, *Proces zasiedlania województwa olsztyńskiego w latach 1945–49* [w:] *Problemy rozwoju gospodarczego i demograficznego Ziemi Zachodnich i Północnych*, red. B. Gruchman, J. Ziółkowski, Poznań 1960.

¹⁴ Szczególny wkład w badanie ludności rodzimej Warmii i Mazur miała grupa seminaryjna prof. Stanisława Ossowskiego. Wynikiem badań socjologicznych w latach 1947–1948 było zebranie cennych materiałów źródłowych. W latach następnych niniejsze materiały z badań terenowych zostały wykorzystane m.in. w pracy Danuty Malewskiej *Z zagadnień więzi społecznej we wsi warmińskiej* (maszynopis w zbiorach specjalnych Ośrodka Badań Naukowych w Olsztynie) oraz w wielu pozycjach niepublikowanych, w tym rozprawie doktorskiej Lilii Marii Szwegrub *Zagadnienia polskiej świadomości narodowej u Warmiaków i Mazurów*, Warszawa 1963 (maszynopis powielony w zbiorach specjalnych OBN w Olsztynie). W latach siedemdziesiątych problematyka społeczności rodzimej została podjęta przez olsztyńskich socjologów i etnografów. Na szczególne wyróżnienie zasługuje książka Anny Szyfer *Przemiany społeczno-kulturowe na wsi warmińskiej w latach 1945–1970*, Olsztyn 1971 (A. Sakson, *Mazury...*, s. 3–11).

¹⁵ Terytorium pod jurysdykcją Polski określane w dokumentach państwowych jako Okręg IV Prusy Wschodnie lub Okręg Mazurski. W lipcu 1945 r. okręg utracił następujące powiaty: elbląski, sztumski, kwidzyński, malborski na rzecz województwa gdańskiego oraz etcki, gołdapski i olecki na rzecz województwa białostockiego. Po ustabilizowaniu się polsko-radzieckiej linii demarkacyjnej okręg jako jednostka administracyjna liczył 19 powiatów i w takim kształcie rozporządzeniem Rady Ministrów z 29 V 1946 r. został usankcjonowany jako województwo olsztyńskie (E. Wojnowski, *Warmia i Mazury w latach 1945–1947...*, s. 10).

¹⁶ *Wstęp* [w:] *Wysiedlać czy repolonizować?*..., s. 8.

¹⁷ Przez pojęcie repolonizacji (inaczej polonizacji lub reslawinizacji) rozumiano całokształt działań podejmowanych przez władze państwowe i czynniki społeczne w celu wyeliminowania pozostałości niemieckich

narodowo-społecznych, a jej polityka narodowościowa, społeczna oraz ekonomiczna wobec autochtonów doprowadziła do regermanizacji tego środowiska¹⁸.

W niniejszym referacie analizie poddano sferę oficjalnej polityki komunistycznych władz polskich wobec ludności rodzimej, realizowaną przez aparat administracyjny oraz służby bezpieczeństwa. Ważnym obszarem zainteresowań są reakcje ludności autochtonicznej na prowadzoną wobec niej politykę narodowościową. Ze względu na specyfikę podejmowanego tematu jako kluczowe przyjęto lata 1944–1947, czyli tworzenie się systemu komunistycznego, oraz lata 1948–1950 – okres finalizacji polityki narodowościowej.

Po wkroczeniu Armii Czerwonej do Prus Wschodnich diametralnie zmieniła się sytuacja społeczno-ekonomiczna społeczności autochtonicznej. Nowa władza administracyjna, stosunkowo słabo przygotowana do pełnienia obowiązków zarządcy odzyskanych ziem, nie potrafiła przezwyciężyć narastających problemów. Bezprawne działania władzy lokalnej prowadzone przy milczącym przyzwoleniu rządu centralnego stworzyły poważne przeszkody na drodze do pozyskania przychylności ludności autochtonicznej. Mieszkańców Okręgu Mazurskiego często umieszczano w przymusowych obozach pracy, wyganiano z rodzinnych gospodarstw w celu przejęcia ich majątków. Autochtonów szykanowano, traktując ich jak ludność niemiecką do wysiedlenia. Pogorszenie się w wyniku wojny uwarunkowań demograficznych, ekonomicznych oraz doświadczenia okresu powojennego doprowadziły do zmiany dotychczasowego poczucia przynależności narodowej. Dyskryminacja kulturowo-religijna oraz konflikty z polską ludnością napływową negatywnie wpłynęły na kształtowanie się świadomości narodowej mieszkańców Warmii i Mazur¹⁹.

Dodatkowo powojenna sytuacja w całym kraju nie tworzyła pozytywnego wizerunku państwa polskiego w oczach autochtonów. Budowany nowy system społeczny oparty na wzorcu komunistycznym nie był efektywny. Aparat państwowy, poczynając od administracji, poprzez wszelkiego rodzaju służby specjalne, nie zdołał zapewnić obywatelom bezpieczeństwa. Zachodzące w tamtym okresie przemiany strukturalne życia społeczno-gospodarczego w znacznym stopniu powodowały utrudnienia organizacyjne i wywoływały ogromne problemy bytowe całego społeczeństwa²⁰.

Wielu przybywających z Polski centralnej osadników nie знаło uwarunkowań historycznych ludności rodzimej. Naśmiewali się oni z miejscowej ludności, jej zwyczajów i tradycji. Autochtoni byli traktowani jako mniejszość niemiecka, przez co często doświadczali braku stabilizacji, ochrony prawnej oraz praworządności. Niedostateczne uświadomienie pracownikom MO, UB oraz administracji lokalnej istoty problemu świadomości narodowej autochtonów zniechęcał ich do aktywności w życiu społecznym²¹.

Założenia polskiej polityki narodowościowej wobec ziem północnych przyłączonych do Polski sprowadzały się do dwutorowego działania. Mieszkańców etnicznie niemieckich, zgodnie z ustaleniami konferencji w Poczdamie, przymusowo wysiedlano poza granice kraju, natomiast ludność autochtoniczną usiłowano pozyskać dla nowo tworzącego się państwa ludowego. Polityka pozyскиwania autochtonów w znacznej mierze została sprowadzona do ich przymusowej repolonizacji. Wstępnym etapem tej polityki stała się akcja segregacji, a następnie weryfikacji narodowościowej²².

Przybliżone dane demograficzne charakteryzujące narodowość ludności zamieszkującej województwo olsztyńskie w 1946 r. przedstawia tabela nr 1.

w sferze materialno-duchowej słowiańskiej ludności autochtonicznej (G. Strauchold, *Polska ludność rodzima Ziemi Zachodnich i Północnych. Opinie nie tylko publiczne lat 1944–1948*, Olsztyn 1995, s. 27).

¹⁸ *Wstęp* [w:] *Wysiedlać czy repolonizować?...*, s. 7–8.

¹⁹ A. Sakson, *Ludność rodzima Warmii i Mazur po 1945 roku...*, s. 11–12.

²⁰ E. Męclewski, *Sprawa rzekomej mniejszości niemieckiej w PRL. Ekspertyza wydana na zlecenie Sejmowej Komisji Spraw Zagranicznych*, Warszawa 1984, s. 62.

²¹ *Ibidem*, s. 76–77.

²² *Ibidem*, s. 18.

Tabela 1. Liczba ludności Okręgu Mazurskiego z podziałem według miesięcy

Lp.	Miesiące	Ogółem	Polacy	Niemcy*	Inni
1.	I 1946	326 153	226 544	99 609	-
2.	II 1946	348 824	252 466	96 359	-
3.	III 1946	354 948	263 795	91 063	-
4.	IV 1946	362 144	263 760	98 384	-
5.	V 1946	369 636	271 848	97 751	37
6.	VI 1946	389 628	291 002	98 472	154
7.	VII 1946	408 590	311 253	97 127	210
8.	VIII 1946	419 054	322 022	96 800	232
9.	IX 1946	431 549	337 857	93 481	211
10.	X 1946	447 669	354 490	92 889	290
11.	XI 1946	454 915	362 594	92 018	303
12.	XII 1946	452 355	370 823	81 106	426
13.	I 1947	449 690	374 491	75 010	189

* Łącznie z ludnością niezwyfikowaną.

Źródło: Informatorium GUS Oddział w Olsztynie, 8/1/20, Dane statystyczne województwa olsztyńskiego, stan na 1 I 1947 r., Urząd Wojewódzki w Olsztynie, 20 II 1947 r., s. 15.

Z przedstawionych danych wynika, iż władze lokalne nie miały dokładnych informacji o przybliżonej liczbie ludności rodzimej w województwie olsztyńskim. W zestawieniach jest ona ujmowana łącznie z ludnością pochodzenia niemieckiego.

Problem stanowiły także względy światopoglądowe, gdyż Mazurzy w większości wyznawali protestantyzm. Kościoły protestanckie na Mazurach były przejmowane przez katolickich osadników, co często powodowało lokalne konflikty, a młodzież protestancka spotykała się w szkole z szykanami²³. Z kolei katolickiej ludności warmińskiej, której wiara stanowiła jedno ze źródeł polskości, nie podobało się państwo komunistyczne walczące z Kościołem, tradycją oraz wartościami. Obraz przyszłej Polski był wśród Warmiaków bardzo wyidealizowany, jednak rzeczywistość przyniosła rozgoryczenie, które wpłynęło na negatywne nastawienie do państwa²⁴.

Wskutek braku rozeznania oraz niezbędnego przygotowania proces repolonizacji na Warmii i Mazurach napotkał potężne trudności. Zaraz po wojnie polska administracja, nie znając specyfiki regionu, całą ludność rodzimą traktowała jak Niemców. Dodatkowo niechętna autochtonom administracja lokalna nie zadała sobie trudu, aby uświadomić ludności rodzimej wagę oraz cel przeprowadzanej akcji weryfikacyjnej²⁵. Stopień świadomości narodowej ludności rodzimej zmienił się w czasie. Powody poddawania się procesowi weryfikacji przez część ludności rodzimej znacznie różniły się od oficjalnej propagandy, głoszącej hasło powrotu ludności autochtonicznej do korzeni. Najczęstszym powodem poddawania się weryfikacji była ochrona przed wysiedleniem w celu pozostania na swoich gospodarstwach, w swojej małej ojczyźnie. Ludność Warmii i Mazur nie wierzyła w trwałość zmiany przebiegu granic i czekała na powrót administracji niemieckiej. Z oporami poddawała się weryfikacji, nie chcąc stracić swojego majątku²⁶.

²³ R. Tomkiewicz, *Władze lokalne a proces repolonizacji [w:] Wysiedlać czy repolonizować?...*, s. 103.

²⁴ P. Madajczyk, *Niemcy [w:] Mniejszości narodowe w Polsce. Państwo i społeczeństwo polskie...*, s. 74.

²⁵ B. Nitschke, *Niemcy [w:] Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej...*, s. 44.

²⁶ P. Madajczyk, *Niemcy...*, s. 72–73.

Problematyka repolonizacji ludności autochtonicznej Okręgu Mazurskiego w znacznym stopniu absorbowwała politykę władzy lokalnej, sumiennie realizującej polecenia rządu. Repolonizacja była istotna z punktu widzenia legitymizacji władzy polskiej na przyłączonych terenach. Jednakże mimo górnolotnych haseł o pozyskaniu autochtonów dla Polski władze nie miały usystematyzowanej polityki wobec ludności rodzimej²⁷. Polityka repolonizacyjna obejmowała swoim zasięgiem naukę języka, historii oraz kultury polskiej poprzez tworzenie szkół, kursów językowych i uniwersytetów ludowych²⁸. W wydaniu lokalnym miała doprowadzić do weryfikacji narodowościowej w celu oczyszczenia ludności rodzimej z osób o skrajnej orientacji niemieckiej²⁹. Wśród ludności autochtonicznej zaczęto zwalczać rodzimą kulturę, traktując ją jako przejaw niemieckości³⁰. Na polecenie administracji centralnej jednostki władzy lokalnej obco brzmiące nazwy miejscowości zastępowały polskim nazewnictwem³¹, spolszczano pisownię imion i nazwisk bez głębszej analizy pochodzenia językowego. Dla administracji nie miało znaczenia, czy obco brzmiące nazwy mają rodowód mazurski lub warmiński, gdyż według zaleceń centralnych były one spuścizną władzy niemieckiej na przejętym terytorium. Dodatkowo został wprowadzony zakaz używania języka niemieckiego w instytucjach administracji państwowej oraz w placówkach oświatowych³². Działania te w znacznym stopniu wywołały bierny opór ludności rodzimej i spowodowały wycofywanie się przez nią z aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym, paradoksalnie powodując zahamowanie procesu repolonizacji³³.

Władza centralna, mimo iż mogła korzystać z dorobku aktywnych społecznie przedstawicieli ludności autochtonicznej ze Związku Mazurów w Działdowie³⁴, nie rozumiała, że polityka repolonizacji musi być procesem wielopłaszczyznowym i długotrwałym. Zwłaszcza na Warmii i Mazurach repolonizacja nie przynosiła wymiernych korzyści ze względu na niezwykle trudny do rozróżnienia stan świadomości narodowej mieszkańców pogranicza. Z punktu widzenia władzy centralnej był to istotny problem, gdyż szybka repolonizacja autochtonów mogła być potwierdzeniem haseł propagandy o „powrocie Ziemi Odzyskanych do macierzy”³⁵.

W 1945 r. proces weryfikacji narodowościowej na Warmii i Mazurach w praktyce został sprowadzony do uznania większości rdzennych mieszkańców za Niemców oraz nałożenia na nich obowiązku udowadniania swojej przynależności do narodu polskiego³⁶. 24 kwietnia 1945 r. pełnomocnik rządu na Okręg Mazurski Jakub Prawin wydał odezwę, w której wzywał do rejestrowania się w celu uzyskania tymczasowego zaświadczenia o przynależności do narodu polskiego, co miało uchronić autochtonów przed wysiedleniem do Niemiec lub wywiezieniem do obozów

²⁷ R. Tomkiewicz, *Władze lokalne a proces repolonizacji...*, s. 91.

²⁸ Pod koniec 1945 r. w Rudziskach Pasymskich Karol Małek założył dla młodzieży mazurskiej uniwersytet ludowy, a wiosną 1946 r. Jan Boenigk otworzył bliźniaczą placówkę dla młodzieży warmińskiej w Jurkowym Młynie. Na uniwersytetach prowadzono kursy języka polskiego, historii i geografii polski oraz tradycji regionu (R. Tomkiewicz, *Władze lokalne a proces repolonizacji...*, s. 89).

²⁹ *Ibidem*, s. 89–90.

³⁰ P. Madajczyk, *Niemcy...*, s. 73.

³¹ Dekret Komisji Prawniczej KRN z dnia 10 XI 1945 r.

³² W owym okresie zabraniano dzieciom używania języka niemieckiego podczas przerw w zajęciach. Za używanie języka niemieckiego podczas zabaw na przerwach dzieci były karane, a w urzędach nie przyjmowano podań w innym niż polski języku.

³³ R. Tomkiewicz, *Władze lokalne a proces repolonizacji...*, s. 90.

³⁴ Pomimo znacznego dorobku Biura Zachodniego przy Delegaturze Rządu na Kraj oraz Związku Mazurów dotyczącego procesów repolonizacyjnych opracowanych w latach okupacji władze ludowe ze względów propagandowych nie chciały skorzystać z przygotowanych strategii (C. Osekowski, *Spółczesność Polski zachodniej i północnej w latach 1945–56. Procesy integracji i dezintegracji*, Zielona Góra 1994, s. 92–93).

³⁵ R. Tomkiewicz, *Władze lokalne a proces repolonizacji...*, s. 91.

³⁶ B. Wilamowski, *Studia założeni i początków osadnictwa rolnego na terenie woj. olsztyńskiego w latach 1945–1948*, Olsztyn 1963, s. 353.

pracy w Związku Radzieckim³⁷. W kolejnym zarządzeniu pełnomocnik powołał 16 czerwca 1945 r. Polski Komitet Narodowościowy, w którego skład weszli przedstawiciele mazurscy i warmińscy³⁸, mający wspomóc proces nadawania polskiego obywatelstwa rodzimej mniejszości. Komitet przygotowywał dla władzy centralnej sprawozdania mające na celu efektywniejszą weryfikację autochtonów oraz szybsze wydawanie przez administrację tymczasowych zaświadczeń o przynależności do narodu polskiego³⁹.

Zakończenie akcji składania wniosków o przynależność do narodu polskiego ludności rodzimej na Warmii i Mazurach administracja zaplanowała do 1 lipca 1946 r., jednak wobec małej efektywności procesu termin przesunięto na 30 września tegoż roku. W związku ze słabym odzewem ludności rodzimej Polski Związek Zachodni wnioskował, aby z urzędu rozstrzygać o narodowości ludności autochtonicznej oraz wyznaczyć osoby o najbardziej proniemieckich poglądach do wysiedlenia. 7 grudnia 1945 r. wojewoda Prawin wydał okólnik o nadawaniu obywatelstwa ludności rodzimej w drodze uznania urzędowego. Natomiast w lutym 1946 r. PZZ zaproponował procedurę nadawania obywatelstwa polskiego, m.in. przez tworzenie wojewódzkich, powiatowych, miejskich oraz gminnych komisji weryfikacyjnych, w których skład mieli wejść także przedstawiciele ludności rodzimej⁴⁰. Procedura ta miała usystematyzować działania weryfikacyjne, aby wyeliminować błędne przypadki uznawania Mazurów i Warmiaków za ludność etnicznie niemiecką, przeznaczoną do wysiedleń. Dodatkowo wstrzymano wysiedlenia z terenów o największym zagęszczeniu ludności rodzimej, gdyż wobec złożonej świadomości narodowej mieszkańców pogranicza władza zbyt często traktowała autochtonów jako Niemców⁴¹.

Te działania świadczyły o tym, że władza centralna nie rozumiała uwarunkowań społeczno-narodowościowych na Warmii i Mazurach. Założenia tej polityki opierano na przesłance, iż po przegranej przez III Rzeszę wojnie ludność autochtoniczna sama będzie się starać o polskie obywatelstwo. Znamienne są słowa wicewojewody olsztyńskiego Bogdana Wilamowskiego, iż władze sądziły, że „lud mazurski na klęczkach będzie prosił o przyznanie polskiego obywatelstwa”⁴². Dodatkowym błędem ówczesnej władzy centralnej był brak planowanych wielopłaszczyznowych działań administracyjnych oraz propagandowych, ukazujących ludności autochtonicznej korzyści z przynależności do narodu polskiego⁴³. Władza lokalna wykorzystywała natomiast panującą atmosferę nienawiści wobec autochtonów jako „zdrajców narodu polskiego”⁴⁴. Ludność rodzima często była traktowana przez władze lokalne jako przeszkoda w przejmowaniu niezniszczonych gospodarstw, poddawana terrorowi psychicznemu ze strony władz i ludności napływowej oraz terrorowi fizycznemu ze strony służb bezpieczeństwa⁴⁵.

Rok 1947 przyniósł zmiany nastawienia władzy centralnej do ludności autochtonicznej⁴⁶. Szczególnie zmieniała się polityka wobec Warmiaków i Mazurów, mimo iż jeszcze około 40 tys.

³⁷ A. Sakson, *Stosunki narodowościowe na Warmii i Mazurach 1945–1997*, Poznań 1998, s. 88.

³⁸ W składzie komitetu znaleźli się m.in.: przewodniczący Jerzy Burski oraz ks. Jan Hanowski, Juliusz Malewski, Bogumił Labusz, Bogdan Wilamowski.

³⁹ R. Tomkiewicz, *Władze lokalne a proces repolonizacji...*, s. 92.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 93.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² P. Madajczyk, *Niemcy...*, s. 72.

⁴³ A. Sakson, *Ludność rodzima Warmii i Mazur po 1945 roku...*, s. 18–21.

⁴⁴ B. Nitschke, *Niemcy...*, s. 43.

⁴⁵ P. Madajczyk, *Niemcy...*, s. 76–77.

⁴⁶ W 1947 r. rozwiązano m.in.: Radę Naukową dla zagadnień Ziemi Odzyskanych, Warmiński Uniwersytet Ludowy, Mazurski Uniwersytet Ludowy. Znacznie ograniczono liczbę kursów repolonizacyjnych – według zasady, iż w kraju pozostali już tylko obywatele państwa polskiego, a następnie w 1948 r. zaprzestano ich organizowania. W 1950 r. rozwiązano PZZ (R. Tomkiewicz, *Władze lokalne a proces repolonizacji...*, s. 95–98).

ludności rodzimej nie poddało się weryfikacji. Po przeprowadzonej akcji wysiedlenia mniejszości niemieckiej z Ziem Zachodnich i Północnych władze centralne, zaabsorbowane procesem przesiedlania ludności ukraińskiej z województw południowo-wschodnich, przestały się interesować zjawiskiem repolonizacji autochtonów⁴⁷. Uznały, iż mniejszość niemiecka została wysiedlona, a pozostała ludność rodzima powinna się samodzielnie starać o polskie obywatelstwo⁴⁸.

W 1948 r. na Warmii i Mazurach weryfikacji nadal nie poddało się 26 tys. osób. Zgodnie z wytycznymi centralnymi repolonizacja miała zostać przyspieszona przy wykorzystaniu wszystkich możliwych środków administracyjnych oraz siłowych⁴⁹. Zaczęto wzywać ludność rodzimą do urzędów i zmuszać do przyjęcia narodowości polskiej. Wskutek tych działań wyraźnie wzrosła się niechęć autochtonów wobec władzy ludowej oraz społeczeństwa polskiego, skutkująca szybkim przeorientowaniem się już pozytywnie zweryfikowanych mieszkańców województwa olsztyńskiego na opcję niemiecką. Proces odchodzenia od polskości ludności rodzimej pogłębił się w latach pięćdziesiątych, gdy powstała możliwość wyjazdu do Niemiec Zachodnich⁵⁰.

Jesienią 1948 r. po objęciu stanowiska wojewody olsztyńskiego przez gen. Mieczysława Moczara zaostrzyła się polityka lokalna wobec ludności autochtonicznej. Nowy wojewoda przy współudziale UB oraz MO postanowił efektywnie przypieczętować proces weryfikacji Warmiaków i Mazurów⁵¹. Nie miały dla niego znaczenia uwarunkowania historyczno-społeczne, chodziło mu jedynie o skuteczne rozwiązanie kwestii ludności rodzimej. Wojewoda polecił przedstawicielom władzy lokalnej aktywizację działań administracyjnych wobec biernej ludności autochtonicznej. Gdyby nie przyniosły one właściwych efektów, do akcji należało włączyć służby bezpieczeństwa, które miały za zadanie zastraszać opornych autochtonów. Moczar był świadom potrzeby pozyskiwania dodatkowych funduszy centralnych na pomoc materialną dla ludności miejscowej, zachęcał on też przedstawicieli autochtonów do wstępowania w szeregi administracji lokalnej pod warunkiem bezwzględnej posłuszeństwa nowej władzy⁵². Kwestie przyjmowania polskiego obywatelstwa przez autochtonów gen. Moczar rozwiązał środkami policyjnymi w 1949 r.⁵³ Jednakże nasilające się represje, przemoc oraz aresztowania doprowadziły do apatii ludności rodzimej, wśród której widoczne stało się zjawisko powrotu do kultury niemieckiej. Warmiaczy i Mazurzy ostentacyjne używali języka niemieckiego, by podkreślić dezaprobatę dla polskiej władzy. Autochtoni nie chcieli już powrotu swoich rodzin do Polski, gdyż sami pragnęli wyjechać do Niemiec⁵⁴.

Tabela 2. Ludność rodzima Warmii i Mazur w latach 1946–1950

	IX 1946	VII 1947	IX 1948	III 1949	1950
Zweryfikowani	–	84 407	91 516	106 717	–
Niezweryfikowani	–	35 029	15 042	1 304	–
Razem	67 761	119 436	106 558	108 021	103 122

Źródło: A. Sakson, *Ludność rodzima Warmii i Mazur po 1945 roku – liczebność i kondycja [w:] Wysiedlać czy repolonizować? Dylematy polskiej polityki wobec Warmiaków i Mazurów po 1945 roku*, red. T. Filipkowski, W. Gieszczyński, Olsztyn 2001, s. 13.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ G. Strauchold, *Polska ludność rodzima Ziem Zachodnich i Północnych...*, s. 30–32.

⁴⁹ P. Madajczyk, *Niemcy...*, s. 73.

⁵⁰ R. Tomkiewicz, *Władze lokalne a proces repolonizacji...*, s. 95.

⁵¹ P. Madajczyk, *Niemcy...*, s. 73.

⁵² R. Tomkiewicz, *Władze lokalne a proces repolonizacji...*, s. 97–98.

⁵³ P. Madajczyk, *Niemcy...*, s. 73.

⁵⁴ R. Tomkiewicz, *Władze lokalne a proces repolonizacji...*, s. 98–100.

W 1950 r. nastąpił koniec pierwszego etapu repolonizacji, czyli w znacznym stopniu weryfikacji narodowościowej autochtonicznej ludności Warmii i Mazur. Władze wojewódzkie przyznały, iż popełniły wiele błędów, które doprowadziły do całkowitego fiaska akcji repolonizacyjnej⁵⁵. Podstawowym błędem było jej niedostateczne zaplanowanie oraz zaniechanie długofalowego procesu polonizacji ludności rodzimej. Mimo oddolnej aktywności przedwojennych działaczy mazurskich ze strony władzy zabrakło programu rozbudowy szkolnictwa polskiego uwzględniającego kulturę pogranicza oraz specyfikę regionu⁵⁶. W prawidłowym przeprowadzeniu procesu repolonizacji zabrakło konsekwencji władz, zarówno centralnych, jak i lokalnych. Chociaż w sprawozdaniach administracji lokalnej często poruszano temat złego traktowania autochtonów przez przedstawicieli służb bezpieczeństwa, administracji, a także ludność napływową, władza centralna nie podejmowała żadnych oficjalnych kroków, całkowicie ignorując te niepokojące zjawiska społeczne⁵⁷.

Za pomocą tzw. akcji ankietyzacji, a także stosując akty przemocy, władze naciskały na pozostałą ludność rodzimą w celu zmuszenia jej do zmiany wpisów o przynależności państwowej. Nowa polityka miała doprowadzić do całkowitej weryfikacji autochtonów. W lutym 1949 r. podjęto akcję zmuszania środkami terroru oraz przemocy fizycznej do przyjmowania obywatelstwa przez opornych mieszkańców Mazur z powiatów mrągowskiego, szczygieńskiego oraz piskiego. W ciągu dwóch miesięcy zweryfikowano 19 tys. osób. Mimo zastosowania aresztu w celu wyeliminowania lokalnych przywódców około 1300 autochtonów nie przyjęło polskiego obywatelstwa. Jednakże i te osoby, mimo oficjalnej odmowy, w trybie administracyjnym otrzymały zaświadczenia o obywatelstwie polskim⁵⁸.

Przedstawiciele władzy, chociaż ogłosili propagandowy sukces pozyskania ludności rodzimej na „zachodnich ziemiach odzyskanych”, w przypadku Warmii i Mazur zdawali sobie sprawę z pozorności tych rezultatów. W rzeczywistości przeważająca część ludności rdzennej z województwa olsztyńskiego tylko czekała na pozwolenie na wyjazd do Niemiec. Pojawił się proces wtórnej germanizacji, udowadniania niemieckiego pochodzenia przez ludność rodzimą, wcześniej zweryfikowaną pozytywnie. Ludność rodzima, która jeszcze nie wyjechała, mimo zakazów ostantacyjnie posługiwała się językiem niemieckim w szkole oraz kościele⁵⁹. Liberalne zmiany w polityce narodowościowej wprowadzone w latach 1954–1956 nie zmieniły już tendencji regermanizacyjnych w środowisku Warmiaków i Mazurów. Dzięki porozumieniu Polskiego Czerwonego Krzyża i Niemieckiego Czerwonego Krzyża w ramach akcji łączenia rodzin znaczna część ludności autochtonicznej opuściła kraj swoich przodków⁶⁰.

Podsumowując, można stwierdzić, iż do integracji autochtonów ze społeczeństwem polskim nie doszło, gdyż proces repolonizacji na wielu swoich etapach przypominał działalność niemieckiej organizacji „Hakata”, a następnie Związku Niemieckiego Wschód. Prowadzone w pierwszym okresie powojennym działania administracyjne zasadniczo wpłynęły na proces repolonizacji ludności rodzimej, jednak w wyniku popełnionych błędów nie zdołano przeprowadzić efektywnego procesu asymilacji ludności autochtonicznej z narodem polskim, czego wynikiem był masowy exodus tej ludności do Niemiec w latach późniejszych.

Negatywne skutki działań podjętych wobec ludności rodzimej były bardzo trudne do naprawienia. Wszelkie pozytywne poczynania polskich władz na rzecz pozyskania tej ludności nie

⁵⁵ L. Belzyt, *Między Polską a Niemcami...*, s. 185–193.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 190–195.

⁵⁷ R. Tomkiewicz, *Władze lokalne a proces repolonizacji...*, s. 99–101.

⁵⁸ A. Sakson, *Tajny plan wysiedleń ludności rodzimej (mazurskiej) z 1952 roku w świetle dokumentów Archiwum Akt Nowych w Warszawie [w:] Mniejszości narodowe w Polsce*, red. Z. Kurcz, Wrocław 1997, s. 119–121.

⁵⁹ L. Belzyt, *Między Polską a Niemcami...*, s. 200.

⁶⁰ R. Tomkiewicz, *Władze lokalne a proces repolonizacji...*, s. 101–103.

przynosiły oczekiwanych efektów, gdyż początkowa praktyka czyniła je mało wiarygodnymi. Problem ten uwypuklił w swojej wypowiedzi jeden z ówczesnych kierowników Państwowego Urzędu Repatriacyjnego: „Zawiniliśmy wobec autochtonów wiele i nie dziwny się im, że czują się u nas obco i że nierzadko próbują nas teraz opuścić”⁶¹.

Brak jasno sformułowanej polityki narodowościowej władz centralnych wobec Warmiaków i Mazurów oraz działania władz lokalnych doprowadziły do zaprzepaszczenia szansy pozyskania tej ludności. Zabrakło zrozumienia odmienności kultury, specyficznych tradycji religijnych autochtonów, zarówno przez polskie władze, jak i społeczeństwo. Integracji nie sprzyjały konflikty między ludnością rodzimą a napływową, którym władze nie potrafiły lub nie chciały przeciwdziałać. Ludność autochtoniczna wybrała wariant integracji wewnętrznej o zasięgu lokalnym, pozostając poza obrębem społeczności polskiej⁶². Taka sytuacja uświadomiła władzom, że proces polonizacyjny ludności rodzimej się nie powiodł. Niestety, walka o pozyskanie przychylności Warmiaków i Mazurów została przegrana, gdyż masowo wyjeżdżali oni do Niemiec, zrzekając się polskiego obywatelstwa. Niewielka część autochtonów, która pozostała w ojczyźnie swoich przodków, przyjęła podwójne obywatelstwo i w latach dziewięćdziesiątych zaczęła tworzyć małą, choć aktywną społecznie mniejszość niemiecką⁶³.

⁶¹ Cyt. za: B. Nitschke, *Niemcy...*, s. 45.

⁶² C. Osekowski, *Spoleczeństwo Polski zachodniej i północnej...*, s. 115.

⁶³ P. Madajczyk, *Niemcy...*, s. 77.